

SOYUQ MÜHARİBƏ İLLƏRİNDƏ ABŞ-ÇXR MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ TAYVAN MƏSƏLƏSİ

DOI: <https://doi.org/10.30546/3006-0346.2025.1.85.013>

UOT 32

XƏYYAM İSMAYILZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti

Beynəlxalq münasibətlər kafedrası.

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: ekonika22@yahoo.com

GİRİŞ

Qloballaşan dünyada həyata keçirdiyi iqtisadi islahatlarla xarici dünyaya açılan və bununla da bu gün ikinci ən böyük iqtisadiyyata çevrilən Çin Xalq Respublikası böyük bir güc olmaq yolunda irəli gedərkən, mədəniyyət və ənənələrindən də geri qalır. Min illər boyu tarixi və mədəni keçmişi olan bu sivilisasiyanın öz xarici siyasət prinsiplərini müəyyən edərək istifadə etdiyi ən uğurlu təlim Konfutsi fəlsəfəsidir. Ancaq yüksəlişi sürətlə davam edən bir dövlət başda ABŞ olmaqla, bəzi Qərb dövlətlərini də narahat etmiş və Çinlə bağlı müxtəlif təhdid nəzəriyyələrinin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Buna cavab olaraq, Çin dinc dövlət olduğunu və status-kvoya qarşı üsyan etməyəcəyini sübut etmək üçün Konfutsi təlimlərinə əsaslanan beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri və xarici siyasət prinsiplərini inkişaf etdirməyi seçdi.

“Soyuq müharibə” illərində ABŞ-ÇXR münasibətlərində ziddiyyətli məqamların olması, xüsusilə, Tayvan probleminin həlli əsas məsələlərdən biri idi. ÇXR-in hərbi doktrinasında sabitliyi pozan amil “vətənin birləşməsi” rəsmi istiqamətidir. Pekinin irəli sürdüyü şərtlərlə Tayvanın ÇXR-ə birləşməsi və Cənubi ÇXR (Spratli arxipelaqı) və Şərqi ÇXR (Senkaku adaları) dənizlərində mübahisəli ada əraziləri üzərində nəzarətin yaradılması, uzun illərdir ki, məhz Tayvan məsələsi öz aktuallığını itirməmişdir. Bu baxımdan məsələnin Çin tərəfindən həll edilməməsi digər dövlətlərlə, eləcə də ABŞ-la münasibətlərinin qarşılıqlı şəkildə inkişafına maneəçilik törədir. Eyni zamanda, müəyyən şərtlər daxilində hərbi gücdən istifadə də istisna edilmir. ÇXR-in hərbi qurumunun əhəmiyyətli potensialı öz maraqlarını qorumağa qadirdir və münaqişə baş verərsə, istənilən ölkə üçün ciddi təhlükə yarada bilər (1, səh 497).

ABŞ ekspertlərinin fikrincə, ÇXR artan iqtisadi, demoqrafik, hərbi və siyasi potensialına görə Asiya qitəsində mərkəzi oyunçulardan biridir və uzunmüddətli perspektivdə Asiyada hakim mövqedə qala bilər. Buna görə ABŞ-nin qarşıdakı 15-20

il ərzində ÇXR ilə münasibətlərinin aydın şəkildə həll olunması son dərəcə vacibdir. ÇXR açıq şəkildə düşmən olmasa da, onun hələ də bölgədə təsir gücünə görə ABŞ-a rəqib olduğu və regionda uzunmüddətli milli maraqların reallaşmasını çətinləşdirə bilməsi danılmaz faktdır. Vaşinqton, xüsusilə ÇXR-in hərbi təhlükəsi və hərbi xərclərin qeyri-adekvat artımından narahatdır. Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin məlumatına görə, 2025-ci ildən sonra ÇXR-in regionda əsas hərbi gücə çevrilmək ehtimalı daha yüksəkdir. Məhz buna görə ÇXR -in Amerika ilə münasibətləri mürəkkəb olmaqda davam edir və müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf edəcəkdir. Onların arasında birgəyaşayış, əməkdaşlıq, rəqabət və ekstremal situasiyalarda birgə söylərin göstərilməsi halları var. Sabitliyin əsas amili ticarət-iqtisadi sahədə qarşılıqlı faydalı ikitərəfli münasibətlərdir. Qeyd etmək olar ki, Rusiyanın Şimal-Şərqi Asiyada rolunu qiymətləndirmək, regionda inkişaf etməkdə olan hərbi-siyasi vəziyyətə təsir etmək üçün real imkanları arzuolunan deyil. Rusiyanın iqtisadi zəifliyinin nəticəsi onun hərbi potensialının kəskin şəkildə azalmasına səbəb oldu. Bu gün Rusiya hərbi büdcəsini Yaponiya (5 dəfə), ÇXR (3 dəfə), Koreya Respublikası (2 dəfə) üstələyir. Bu fakt RF Silahlı Qüvvələrinin Şərqdəki qruplaşması ilə müqayisə edilə bilər və ondan üstün olmağa başlayır. Nəticə etibarilə Rusiya zəifləmiş dövlətin maraqlarına məhəl qoymamağa və təzyiq göstərməklə, o cümlədən zor tətbiq etməklə onu öz maraqlarına xidmət etməyə meyilli ola bilərlər. Bu, Asiya-Sakit Okeanı regionunda dünya güc mərkəzinin dəyişməsi ilə bağlı xüsusi narahatlıq doğurur. Yeganə fəvqəldövlət ABŞ geostrateji maraq zonasının bir hissəsi olan regionlarda digər ölkələrlə necə davranmaq qaydasını diktə etməyə çalışır. Belə ki, regionda ABŞ və Yaponiya, ABŞ və Cənubi Koreya arasında müttəfiqlik əlaqələri - hərbi-siyasi sahədən tutmuş hərbi-texniki və əlaqələndirilmiş birgə əməliyyat hazırlıqlarına qədər keyfiyyətcə daha yüksək səviyyəyə qalxır. Bunun nəticəsində ABŞ-nin buradakı mövqeyi nəinki zəifləyir, həm də nəzərəcarpacaq dərəcədə güclənir. ABŞ silahlı qüv-

vələrinin hərbi mövcudluğunun kəmiyyət parametrləri onun hərbi texnikasının əlçatmaz keyfiyyətində özünü büruzə verir. Hərbi sahədə yeniliklərin böyük əksəriyyəti ABŞ-da tətbiq olunur. Bunlar trayektoriyanın sürətləndirici hissəsində ballistik raketlərlə mübarizə aparmaq üçün şüa silahlı təyyarə kompleksləri, hava hücumundan müdafiənin təşkili üçün X-45A robot hücum təyyarəsidir. Bunlar arasında aviasiya silahları daşıyıcıları, mühüm hərəkət edən obyektlərə yüksək dəqiqlikli silahlar və s. vardır. Quru qoşunları optik sistemi, videokamera, rəqəmsal kompaslı lazer məsafəölçən, modul zireh mühafizəsi, kompüter şəklində silahları idarəetmə mərkəzinə sahib olan avadanlıq hazırlayır (2, səh 136).

1945-ci ildə dostluq və müttəfiqlik müqaviləsi bağlanmış ÇXR və Sovet İttifaqı arasında çatlar 60-cı illərin ortalarına doğru daha da aydınlaşdı. Bunun bir təsiri ABŞ-da Çinlə uzaq münasibətlərə yenidən baxmaq istəyi əks olunsada, Prezident Riçard Niksona qədər administrasiya tərəfindən heç bir ciddi önəm verilmədi. Prezident Nikson 1971-ci ildə anti-sovet siyasətinə dəstək axtarmaq və Vyetnam bataqlığından çıxmağa kömək etmək üçün Milli Təhlükəsizlik müşaviri Henri Kissinceri gizli şəkildə Pekinə göndərdi. Başqa bir fakt ondan ibarət idi ki, Çinlə münasibətlərdə müəyyən yaxınlaşma Moskvanı Vaşinqtondan daha da uzaqlaşdıracaqdır (3, səh 312).

1953-cü ildə ABŞ Prezidenti seçilən Duayt Eyzenhauer qatı anti-kommunist idi və hesab edirdi ki, bu rejimi bütün Avropa və Asiyadan silmək lazımdır. O, Çinə müəyyən qədər inansa da, Tayvanın lideri Çan Kay Şekə (Chiang Chieh-Shih) də etibar etmirdi. Bütün bunlara baxmayaraq, Çinin mümkün işğalının qarşısını almaq üçün o, Tayvanla qarşılıqlı müdafiə haqqında müqavilə imzaladı. Eyzenhauer administrasiyası Tayvanın müstəqilliyi məsələsini "daxili məsələ" kimi görür və tərəflər arasında həll edilməsini lazım bilərək Çinə qarşı münasibəti aşağı səviyyədə saxlamağa çalışırdı. Vaşinqtonun fikrincə, əsas prioritet Çinlə ticarət əlaqələrini genişləndirmək və Pekinin Moskvanın dəstəyinə ehtiyacını maksimum azaltmaq idi (4).

Gözləntilərin əksinə olaraq, 1960-1963-cü illər arasında prezident vəzifəsini icra edən Con Kennedi siyasi həyatı boyu ABŞ-da ÇXR-nı və Tayvan lideri Çan Kay-Şek tərəfdarlarını tənqid etmişdir. Bu yanaşmanın daxili siyasət həssaslığından qaynaqlandığını deyənlər də var idi ki, Şərqi Avropadakı ölkələrlə əlaqələri inkişaf etdirən Kennedi öldürü-

lüb ikinci müddətə seçilsəydi, Pekinlə münasibətləri yaxşılaşdıracaqdı.

ÇXR və kommunizmə qarşı mənfi münasibəti olmayan Prezident Lindon Consonun (1963-1969) hakimiyyəti dövründə iki ölkə arasında münasibətləri normallaşdırmaq üçün müxtəlif cəhdlər edilsə də, həmin illərdə "mədəni inqilabı dərinləşdirən" qarşı tərəfdən lazımi cavab alınmadı. Daha sonra isə ABŞ-nin Vyetnam müharibəsi ilə əlaqədar iki ölkə arasında münasibətlərdə müsbət irəliləyişə nail olunmadı. Kommunistlərin 1949-cu ildə vətəndaş müharibəsində qalib gəlməsi və 1950-ci ildə Koreya müharibəsinə qoşulması ilə ABŞ-nin Çinlə tarixi dostluğuna zərbə vuruldu. Budəfəki dostluq Pekində kommunist hökmdarlarını təcrid siyasəti ilə əvəz olundu. L. Consondan sonra ABŞ Prezidenti olan Riçard Nikson (1969-1974) Çinin ABŞ maraqları üçün vacib olduğuna inanırdı. Eyni vaxtda, Vyetnam müharibəsinin (1965-1977) başa çatması "güclər balansını" ABŞ-nin xeyrinə açıq şəkildə dəyişdi. Prezident R. Niksonun hakimiyyəti dövründə H. Kissincerin diplomatiyası nəticəsində 1972-ci ilin fevralında iki dövlət arasında Şanxay Bəyannaməsi imzalandı və R. Niksonun Pekinə səfəri 21 fevral 1972-ci ildə baş tutdu. İki ölkə qarşılıqlı ofislər açmağa razı oldu və R. Nikson Pekini ÇXR-nın yeganə paytaxtı kimi qəbul etdi. Bütün bunlar Çinin gözləntilərini tam olaraq əks etdirməsə də, Tayvanın BMT-dən çıxarılması və yerinə Çinin gəlməsi sevindirdi. Bu variant isə sovetləri ABŞ-la olan gərginlikləri daha tez həll etmək yollarını axtarmağa vadar etdi (5, səh 129).

1979-cu ilin yanvarında ÇXR-nın rəsmi tanınması və iki ölkə arasında diplomatik münasibətlərin inkişafı Prezident Cimmi Karterin hakimiyyəti dövründə baş vermişdir. O biri tərəfdən, sovetlərlə yaxınlaşmağı hədəfləyən ABŞ Çinin təkidilə Tayvan ilə imzaladığı silah satışı ilə bağlı qarşılıqlı müdafiə müqaviləsini ləğv etdi və onu regional şəraitin tələb etdiyi səviyyədə məhdudlaşdırdı.

ABŞ-da keçirilən prezident seçki kampaniyasında Tayvanın lehinə danışan növbəti Prezident Ronald Reyqan (1981-89) seçildikdən sonra ABŞ-ÇXR münasibətlərinə xələl gətirməyə cəhd etməmiş, Nikson və Karter dövründə imzalanmış müqavilələrə əməl etməyə davam etmişdir. 1984-cü ildə Prezident R. Reyqan ÇXR-na səfər edərək iki ölkə arasında iqtisadi, mədəni və strateji əlaqələrin daha da yaxşılaşdırılmasına nail oldu.

1976-cı ildə ÇXR lideri Mao Tszedunun ölümündən sonra yeni lider Den Syaopinin iqtisadi islahatları və bazar iqtisadiyyatına keçidi, xüsusilə, hər iki tərəf üçün uğurlu oldu. Belə ki, bu dövrdə ÇXR ABŞ-nin əsas kommersiya tərəfdaşlarından birinə çevrilsə də, məşhur Tiananmen meydanında rejim əleyhdarlarının öldürülməsi faktı insan haqları mövzusunda iki dövlət arasında fikir ayrılığına səbəb oldu.

Hazırda ABŞ və ÇXR arasında nəinki hərbi, həm də iqtisadi-siyasi sahədə gərginliyin olması gözləniləndir. ABŞ-da fəaliyyət göstərən sağtəmayüllü beyin mərkəzi “Heritage Foundation” nin ekspertləri tərəfindən Çinlə bağlı bəzi məlumatlar bəyan olunmuşdur. Layihədə yaxın gələcəkdə ABŞ üçün Çin bütün sahələrdə hələ də təhlükə olaraq qeyd olunur. Eyni zamanda, bölgədə ABŞ-nin yaxın müttəfiqləri olan Cənubi Koreya, Filippin, Yaponiya, Tayvan kimi ölkələrin təhlükəsizliyi və ABŞ iqtisadiyyatının isə maksimum Çindən müstəqil olması təşəbbüsü də vardır (6).

ABŞ Prezidenti Donald Trampın “İlk növbədə ABŞ” prinsipi Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyada Çinin xeyrinə işləyə bilər. Çünki, Bayden administrasiyasının apardığı siyasətdən fərqli olaraq, o bölgədə tamamilə, Çinin maraqlarına uyğun güc boşluğu yarana bilər. Amma Tayvanla bağlı məsələ qeyri-müəyyəndir və ABŞ-nin onu müdafiə edəcəyi bəlli deyildir. Ehtimal var ki, Tayvana silah satışı artırılacaq, bu da regionda stabilliyin pozulmasına gətirib çıxara bilər. Bu çərçivədə Çin ABŞ-ı bu siyasətdən çəkəndirmək məqsədilə, Tayvan ətrafında hərbi təlimlər apara bilər. Prezident D. Tramp Çinə qarşı tarif siyasətinə əməl etsə, öz növbəsində, Çin ABŞ şirkətlərinə əlavə rüsumlar tətbiq edəcək və açıq-aydın Tayvana müdaxilə etməsə də, onu sıxışdırmaq üçün “boz zona” taktikasını irəli sürəcəkdir.

Nəticə

Paralel surətdə ABŞ Cənibi Çin dənizində aktiv olmağı planlaşdırır. ABŞ müttəfiqləri olan Yaponiya və Filippin ilə birgə hərbi təlimləri keçirməyi nəzərdə tutur. Çin isə ASEAN ölkələri ilə daha sıx əlaqələr qurmağı, ABŞ-nin təsir dairəsini tarazlaşdırmağı və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq mexanizmlərini təşviq etməyi hədəfləyir. Nəticə olaraq qeyd olunmalıdır ki, ÇXR ABŞ-ni dünya düzəninə inkişafına mane olan, sabitliyə qarşı çıxan, dövlətləri potensial təhlükə kimi qələmə verərək özünü beynəlxalq

ictimai rəydə məsuliyyətli və güclü bir aktor kimi göstərməyə çalışır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Abbasbəyli.A, “Dünya siyasəti”. Bakı – 2011, 584 s.
2. A.B. Смирнов1, Д.Н. Ермаков 1, О.Ю. Казенков: *Современные китайско-американские международные отношения в условиях глобализации-Moskva 2022, 280 s.*
3. Henri Kissincer. *Diplomatiya. Türkiyə İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 681-701.*
4. <https://www.gilderlehrman.org/history-by-era/seventies/essays/united-states-and-china-during-cold-war>.
5. Həsən Bilgin, “Strateji olaraq Çin”, USAK Yayınları, Ankara 2010, s. 212.
6. <https://www.ordu.az>. Çin-ABŞ münasibətlərində dönüş gözlənilir? “Boz zona” taktikası davam etdiriləcək?.

XÜLASƏ

Məqalədə “soyuq müharibə” illərində ikitərəfli münasibətlərdə bütün əlaqələrin, xüsusilə, Tayvan məsələsinin araşdırılması haqqında məlumat verilir. Bu problem daim mübahisə predmeti olaraq nəinki iki dövləti, eyni zamanda, beynəlxalq təşkilatları, dövlətlərarası qurumları narahat etmiş, bu və ya digər formada dünya düzəninə formalaşmasına müəyyən mənada təsir göstərmişdir. Qloballaşan dünyada bu məsələnin həll olunması istiqamətində hər iki dövlət aralarında kəskin ziddiyyətlər olmasına baxmayaraq, dövlət başçıları və digər səviyyələrdə görüşlər keçirir, anlaşılmaz məqamları aradan qaldırır ki, bütün bunlar burada geniş əks olunmuşdur.

Açar sözlər: ABŞ, ÇXR, Tayvan, “soyuq müharibə”, kommunizm, qloballaşma, sivilizasiya, hərbi doktrina, vətəndaş müharibəsi, güc balansı.

Хайям Исмаилзаде
Бакинский Государственный Университет,
Кафедра международных отношений,
Доктор философских наук, и.о. доцента
Ekonika22@yahoo.com

Keywords: *USA, PRC, Taiwan, Cold War, communism, globalization, civilization, military doctrine, civil war, balance.*

**Тайваньский вопрос в отношениях США и
 КНР в годы холодной войны**
РЕЗЮМЕ

В статье представлена информация об исследовании всех аспектов двусторонних отношений в период холодной войны, особенно тайваньского вопроса. Эта проблема, как постоянный предмет спора, волновала не только два государства, но и международные организации и межправительственные органы и так или иначе оказывала определенное влияние на формирование мирового порядка. Несмотря на острые противоречия между двумя государствами в решении этого вопроса в глобализирующемся мире, они проводят встречи на уровне глав государств и других уровнях, устраняют недопонимания, все это широко отражено здесь.

Ключевые слова: *США, КНР, Тайвань, холодная война, коммунизм, глобализация, цивилизация, военная доктрина, гражданская война, баланс сил.*

Khayyam Ismayilzadeh
Baku State University,
Department of International Relations,
Doctor of Philosophy in Political Science, Acting
Associate Professor
Ekonika22@yahoo.com

**The Taiwan issue in US-PRC relations
 during the Cold War**
SUMMARY

The article provides information on the study of all relations in bilateral relations during the Cold War, especially the Taiwan issue. This problem has always been a subject of dispute not only for the two states, but also for international organizations and intergovernmental bodies, and in one way or another has had a certain impact on the formation of the world order. In the globalizing world, despite the sharp contradictions between them, both states hold meetings at the heads of state and other levels to resolve this issue, and all this is widely reflected here.